

Μανιχαισμός,ο πρόδρομος των συγκριτιστικών θρησκειών

Δημοσιεύτηκε στις Πέμπτη, 31 Ιανουαρίου 2013 22:16 | Γράφτηκε από τον/την Φιλούμενος |

 Share < 77 Tweet < 8 Email < 1 Share < 127

Αξιολόγηση Χρήστη: / 1

Χειρότερο Καλύτερο

Από όλα τα γνωστικά συστήματα, μόνο ο Μανιχαισμός κατάφερε να γίνει θρησκεία και να εξαπλωθεί σε πολλές περιοχές, από τις επαρχίες της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, έως την δυτική Κίνα. Κατάφερε μάλιστα να γίνει η επίσημη θρησκεία του κράτους των Ουιγούρων (κινέζικο Τουρκεστάν) μέχρι την κατάλυσή του το 1335 μ.Χ. από τους Μογγόλους. Επιβίωσε, δηλαδή για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από κάθε άλλο γνωστικό σύστημα.

4.6.B.1 Πηγές

Και στην περίπτωση του Μανιχαισμού κύριες πηγές πληροφόρησης, μέχρι τις αρχές του Κ' αι. ήταν τα αντιαιρετικά έργα των εκκλησιαστικών συγγραφέων. Η παλαιότερη σωζόμενη πηγή εξ αυτών είναι οι Πράξεις Αρχελάου, κείμενο που γράφτηκε πρωτότυπα στα ελληνικά, αλλά σώζεται μόνο σε λατινική μετάφραση[1]. Πρόκειται για διάλογο μεταξύ του Αρχελάου, επισκόπου Κασχάρων της Μεσοποταμίας, με τον Μάνη, μέσα από τον οποίο γίνεται συστηματική αναιρέση της μανιχαϊκής διδασκαλίας. Σύμφωνα με πληροφορία του Μεγάλου Φωτίου το έργο αποδίδεται στον Ηγεμόνιο[2]. Ιδιαίτερης αξίας είναι τα ιστορικά στοιχεία που προσφέρει για το παρελθόν του Μάνη και την πηγή της έμπνευσής του. Εκτενέστερη μνεία στο θέμα της αξίας της πηγής θα γίνει, όταν παρουσιαστούν τα στοιχεία της ζωής του Μάνη.

Από τους αντιαιρετικούς συγγραφείς, για τον Μανιχαισμό εκτενή αναφορά κάνει ο Επιφάνιος στο *Πανάριον*[3], ο Τίτος επίσκοπος Βόστρων[4], ο Σεραπίων στα *Κατά*, Μανιχαίων ενώ σύντομες αναφορές έχουμε στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Ευσεβίου Καισαρείας[5] και του Σωκράτη[6].

Στην συριακή γλώσσα πηγή πληροφόρησης αποτελεί το αντιαιρετικό έργο του οσίου Εφραίμ του Σύρου, *Κατά Μάνητος, Μαρκίωνος, Βαρδεσάνους* σε πέντε βιβλία[7]. Επίσης το έργο του νεστοριανού Θεόδωρου Μπαρ-Κονάι[8].

Στην λατινική γλώσσα σημαντικότερα είναι τα αντιμανιχαϊκά έργα του αγίου Αυγουστίνου. Αυτά είναι

- η παράγραφος 46 του *De haeresibus* με γενικές πληροφορίες για την αίρεση και την διδασκαλία των Μανιχαίων
- *De moribus Manichaeorum*, όπου ασχολείται συγκεκριμένα με την ηθική διδασκαλία τους, αναιρώντας την.
- *Contra Faustum Manichaeum libri triginta tres*
- *Contra Felicem Manichaeum libri duo*
- *Contra Secuntinum Manichaeum liber unus*
- *De duabus animabus contra Manichaeos liber unus*
- *Contra Epistolam Manichaei quam vacant funtamenti*.

Τα έργα του Ιερού Αυγουστίνου έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα, διότι ο ίδιος υπήρξε μέλος της σέκτας τους την περίοδο της νεότητάς του, πριν γίνει μέλος της Εκκλησίας. Παλαιότερα, υπήρχε μία τάση απαξίωσης των έργων αυτών, διότι θεωρούνταν μεροληπτικά, εξαιτίας του πολεμικού ύφους τους. Η ανακάλυψη κατά την διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, αποσπασμάτων από έργα του ίδιου του Μάνη και των οπαδών του απέδειξε με τον καλύτερο τρόπο την ακρίβεια και την ορθότητα των πληροφοριών του. Έτσι, δικαίωθηκε πανηγυρικά ο Ιερός Αυγουστίνος από τις κατηγορίες που του επέρριπταν οι ορθολογιστές ακαδημαϊκοί και φάνηκε ότι στο θέμα αυτό ήταν σωστά τα όσα έγραψε. Ο Albert Henrichs[9] γράφει για το θέμα:

«Ο άγιος Αυγουστίνος παραθέτει παρόμοιους μανιχαϊκούς μύθους, αλλά οι λόγιοι έτειναν να πιστέψουν ότι τους επινόησε ο ίδιος με σκοπό να γελοιοποιήσει την πίστη, στην οποία κάποτε άνηκε ο ίδιος. Ο Μανιχαϊκός Κώδικας της Κολωνίας αποδεικνύει ότι είναι γνήσια μανιχαϊκό».

Από τις εξωχριστιανικές πηγές σημαντικότερες είναι η αραβική *Χρονογραφία των αρχαίων εθνών* (*Āthār al-bāqīya 'an qurūn al-khāliya*), του Αλ Μπιρουνί[10] (973-1048 μ.Χ.) και το Φιχίρστ-αλ-Ουλούμ[11] του Ιμπν αν-Αδίν (988 μ.Χ). Ο Abu Rayhān al-Bīrūnī ισχυριζόνταν ότι είχε στην διάθεση του το κείμενο της *Βίβλου* των Μυστηρίων του Μάνη, την οποία ανακάλυψε σε βιβλιοθήκη της Χωρσεμίας.

Το 1969 εμφανίστηκε στο πανεπιστήμιο της Κολωνίας ένας ελληνικός χειρόγραφος κώδικας, από το πουθενά. Οι φήμες, βέβαια έλεγαν ότι εμπορεύτηκε στο Κάιρο, αλλά πέρα τούτο καμιά άλλη πληροφορία δεν έγινε ποτέ διαθέσιμη. Όπως παραδέχτηκε και ο Albrecht Heinrichs, ο πρώτος μελετητής του κώδικα, τίποτα δεν είναι γνωστό για την προέλευσή του.

Ο κώδικας αυτός, που ονομάστηκε Cologne Mani Codex (CMC), περιείχε σε ελληνικό κείμενο, γεγονός σπάνιο για τις μανιχαϊκές πηγές, την ζωή του Μάνη. Το κείμενο πιτλοφορείτο *Περί τῆς γέννης τοῦ σώματός του*. Η εκδοχή της βιογραφίας που παρουσιάζονταν στον κώδικα ήταν εντελώς διαφορετική, από αυτήν που παρουσιάζονταν στις χριστιανικές πηγές, και αυτό χαροποίησε ιδιαίτερα πολλούς μελετητές. Πέραν τούτου, προσφέρονταν φρέσκο υλικό προς επεξεργασία. Η πρώτη έκδοση του κειμένου από τους L. Koenen & A. Heinrichs[12].

Στις αρχές του 20^{ου} αι. τέσσερις γερμανικές αρχαιολογικές αποστολές, υπό τους Albert Grünwedel & Albert von Le Coq, έκαναν ανασκαφές στο κινέζικο Τουρκεστάν (επαρχία Χίντζιανγκ). Στον χώρο αυτό αναπτύχθηκε το Ουιγουρικό Βασίλειο, στο οποίο ο Μανιχαϊσμός ήταν επίσημη θρησκεία. Σύντομα ήρθαν στο φως αρκετές σελίδες με μανιχαϊκά κείμενα γραμμένα στα περσικά, παρθικά, αρχαιο-τουρκικά και στην γλώσσα τη περιοχής της Σογδιανής. Τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στην Γερμανία και εκδόθηκαν εκεί, από την Πρωσική Ακαδημία Επιστημών του Βερολίνου[13].

Μια δεύτερη αποστολή, γαλλικής προέλευσης, ανακάλυψε στην Κίνα μια επίσης εκτεταμένη συλλογή μανιχαϊκών κειμένων γραμμένη στα κινέζικα. Η πρώτη έκδοση έγινε στην Ιαπωνία το 1927. Ακολούθησε μια δεύτερη γερμανική έκδοση[14].

Αποτέλεσμα αυτών των ανακαλύψεων ήταν να έρθουν στην επιφάνεια μανιχαϊκά κείμενα, κυρίως ύμνοι και λειτουργικά κείμενα, τα οποία κατά κύριο λόγο επιβεβαίωσαν τις μέχρι τότε υπάρχουσες πληροφορίες. Από λογοτεχνικής πλευράς είναι χαμηλής αισθητικής αξίας.

4.6.B.2 Μάνης.

Ο Μάνης γεννήθηκε στις 14 Απριλίου του 216 στην Βαβυλωνία (περιοχή Ασουριστάν). Το όνομά του είναι συνηθισμένο στην περιοχή εκείνη στην οποία μιλιόταν η Συριακή Αραμαϊκή διάλεκτος. Η μητέρα του ονομάζονταν Μαρνάο κατά τις μανιχαϊκές πηγές (Marmarjan κατά al-Nadim) και ήταν συγγενής της δυναστείας των Σασσανιδών (οίκο Ashganiyya κατά al-Nadim), που διοικούσε τότε την Περσία.

Ο πατέρας του, γνωστός με το όνομα Πατίκιος στις χριστιανικές πηγές, και με ονόματα παρεμφερούς συλλαβισμού στις υπόλοιπες, ήταν υψηλόβαθμο μέλος κάποιας βαπτισματικής κοινότητας. Σύμφωνα με το Φιχίρστ-αλ-Ουλούμ, άκουσε μέσα στον ναό μια φωνή που τον καλούσε σε αποχή από την κρεωφαγία, την οινοποσία και τον γάμο. Αυτό, βέβαια, φαίνεται παράξενο, αλλά όπως συνεχίζει η διήγηση φαίνεται ότι ήταν ήδη παντρεμένος και η γυναίκα του έγκυος[15].

Η μόνη περίπτωση στην οποία οι ανακαλύψεις των κειμένων είχαν να προσθέσουν κάτι καινούργιο, ήταν η ζωή του Μάνη. Στα χριστιανικά κείμενα συναντάται μία σπάνια έκδοχή:

«**Κα'**. Για να μην νομίζει κανείς ότι τον κατηγορούμε άδικα, θα κάνουμε μια παρέκβαση και θα σας πούμε ποιος ήταν αυτός ο Μάνης και ποιες είναι μερικές από τις διδασκαλίες του. Γιατί δεν θα μπορούσε με επάρκεια να διηγηθεί κανείς όλο τον βόρβορο της διδασκαλίας του, ούτε και αν μιλούσε έναν ολόκληρο αιώνα. Και ας φέρει ο καθένας σας στον νου του αυτά που μέχρι τώρα είπα για τους άλλους και όσα θα πω στη συνέχεια, για να βοηθείται όταν το απαιτεί η ανάγκη. Όστε και εκείνοι που δεν ξέρουν να μάθουν και όσοι τα ξέρουν να τα ξαναθυνηθούν. Δεν υπήρξε ποτέ Χριστιανός ο Μάνης. Μη γένοιτο. Ούτε αφορίστηκε από την Εκκλησία όπως ο Σίμνας, ούτε αυτός ο ίδιος, ούτε όσοι διδασκαν πριν από αυτόν τις ίδιες πλάνες. Διότι είναι κλέφτης της πλάνης και της κακίας άλλων ανθρώπων, και οικειοποιήθηκε ξένα και βρώμικα κατορθώματα. Και ακούστε κάτω από ποιες συνθήκες και με ποιο τρόπο το έκανε αυτό.

Κβ'. Ήταν κάποιος που λεγόταν Σκυθιανός, Σαρακηνός στην καταγωγή και ο οποίος δεν είχε καμιά σχέση ούτε με τον Ιουδαϊσμό, ούτε με τον Χριστιανισμό. Αυτός εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια, ακολούθησε τον αριστοτελικό τρόπο ζωής και έγραψε τέσσερα βιβλία. Το ένα το ονόμαζε «Ευαγγέλιο», δεν περιείχε όμως τον βίο και τα έργα του Ιησού Χριστού, αλλά μόνο το όνομα του Ευαγγελίου είχε. Ένα άλλο βιβλίο το ονόμαζε «Κεφαλαίων». Το τρίτο «Μυστηρίων» και το τέταρτο, το οποίο τώρα κυκλοφορεί, «Θησαυρό». Μαθητής αυτού ήταν κάποιος που λεγόταν Τερέβινθος. Αλλά το Σκυθιανό που ανέφερα προηγουμένως, όταν ήρθε στην Ιουδαία να φθείρει και να βασανίσει με την αιρετική διδασκαλία του την χώρα, ο Κύριος τον θανάτωσε με κάποια αρρώστια και σταμάτησε έτσι αυτή τη μολυσματική κατάσταση.

Κγ'. Ο μαθητής της κακίας του Σκυθιανού, ο Τρέβινθος, που έγινε κληρονόμος των χρημάτων των βιβλίων και της αιρέσεως, αφού ήρθε στην Παλαιστίνη και αφού πέρασ από την Ιουδαία και έγινε γνωστός και καταφρονήθηκε, έκρινε καλό να πάει στην Περσία. Και για να μη γνωριστεί από το όνομά του, ονόμασε τον εαυτό του Βουδδάν. Εκεί όμως βρήκε αντιπάλους, τους οπαδούς του θεού Μίθρα και αναμετρήθηκε μαζί τους. Και μετά από πολλούς διαπληκτισμούς, για να δώσει ένα τέλος, κατέφυγε σε κάποια χήρα. Ύστερα ανέβηκε σε μια τάρτασα και προσκάλεσε τους δαίμονες του αέρα, τους οποίους μέχρι σήμερα οι Μανιχαίοι, λειτουργώντας την αιρετική λειτουργία τους με ξεραμένα σύκα, επικαλούνται. Εκεί τον χτύπησε κεραυνός και, αφού έπεσε από την τάρτασα, ξεψύχησε. Έτσι χάθηκε από τον κόσμο και το δεύτερο θηρίο.

Κδ'. Αλλά παρέμειναν τα βιβλία για να θυμίζουν την ασέβεια. Έτσι κληρονόμησε η χήρα και τα βιβλία και τα χρήματα. Και επειδή αυτή δεν είχε κανένα συγγενή, ούτε κάποιον άλλο δικό της στον κόσμο, αποφάσισε με αυτά α χρήματα να αγοράσει ένα δούλο που τον έλεγαν Κούρβικο. Αυτόν τον υιοθέτησε και τον μόρφωσε σαν παιδί της, σύμφωνα με την παιδεία των Περσών και ακόνισε έτσι κακό βέλος κατά της ανθρωπότητας. Ο κακός δούλος λοιπόν, ο Κούρβικος, μεγάλωνε ανάμεσα στους φιλοσόφους. Όταν πέθανε η χήρα κληρονόμησε τα χρήματα και τα βιβλία. Μετά, για να μη φέρει τη ντροπή της δουλείας με το όνομα του Κούρβικου, ονομάστηκε, αντί για Κούρβικος, Μάνης, όνομα που στην γλώσσα των Περσών φανερώνει την ευγλωπτία. Γιατί, αφού θεωρούσε τον εαυτό του ισάξιο με τους διαλεκτικούς, ονομάστηκε Μάνης, σα να 'ταν κανένας άριστος ομιλητής. Εκείνος λοιπόν, φρόντισε να κάνει σύμφωνα με την Περσική διάλεκτο, ένδοξο τον εαυτό του, παίρνοντας το όνομα Μάνης. Η οικονομία του Θεού όμως έκανε ώστε, χωρίς να το θέλει ο Μάνης, να γίνεται ο ίδιος κατηγορός του εαυτού του. Δηλαδή ενώ θεωρούσε, σύμφωνα με την Περσική γλώσσα στην Περσία τον εαυτό του τιμημένο, στην Ελλάδα, σύμφωνα με την Ελληνική γλώσσα, τον διακήρυττε μανιακό[16]».

Η ιστορία αυτή συναντάται αρχικά στο παλαιότερο αντι-μανιχαϊκό κείμενο, τις Πράξεις Αρχελάου[17]. Όλοι οι υπόλοιποι Χριστιανοί συγγραφείς επιβεβαιώνουν την ίδια περιγραφή. Ο Σωκράτης στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* συνοπτικά[18], ο άγιος Επιφάνιος στο *Πανάριον* εκτενέστερα και με περισσότερες πληροφορίες[19].

Ο CMC έφερε στο φως μια άλλη έκδοχή της ζωής του Μάνη, αυτή που διέδιδαν επίσημα οι οπαδοί του. Σύμφωνα με αυτή την έκδοχή ο Μάνης άρχισε να βλέπει οράματα στην ηλικία των τεσσάρων. Έβλεπε τα φυτά και τα δέντρα να κλαίει και να ματώνουν, όταν τα μέλη της κοινότητας ασχολούνταν με τον θερισμό και την συλλογή των καρπών. Για τον λόγο αυτό αρνούσαν να συμμετέχει σε αυτές τις δραστηριότητες.

Η προσπάθεια των μανιχαίων να συνδέσουν τα γεγονότα της νεαρής ηλικίας του αρχηγού τους με την κατοπινή διδασκαλία του είναι εμφανής. Εδώ να συμπληρώσουμε ότι σύμφωνα και με αυτό τον κώδικα η οικογένειά του ήταν μέλη βαπτισματικής κοινότητας, η οποία όμως δεν κατονομάζεται. Οι εκδότες του CMC ισχυρίζονται ότι πρόκειται για ελκεσαϊτική κοινότητα[20]. Αυτό προκύπτει από τον διάλογο του Μάνη με τα μέλη της κοινότητας κατά την συζήτηση θεωρητικής διαφωνίας, μετά την απάρνηση του πρώτου της αναγκαιότητας του βαπτίσματος. Στο λογύδριο του Μάνη καταγράφονται τα εξής:

«Εί τίνον περι τοῦ βαπτίσματος κατηγορεῖτε μου, ἴδου πάλιν ἐκ τοῦ νόμου ὑμῶν δεικνυμι ὑμῖν καί ἐξ ἐκείνων τῶν ἀποκαλυφθέντων τοῖς μείζοσι ὑμῶν ὅτι οὐ δέον ἐστι βαπτίζεσθαι. δεικνυσι γάρ Ἀλχασαῖος ὁ ἀρχηγός τοῦ νόμου ὑμῶν πορευομένου γάρ αὐτοῦ λούσασθαι εἰς ὕδατα...[21]»

Το φιλόδοξο ἐπιχείρημα δὲν ολοκληρώνεται. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀκολουθεῖ μεταστροφή κάποιων μελῶν τῆς κοινότητος, γεγονός που σηματοδοτεῖ σχίσμα. Το σημεῖο εἶναι μοναδικό και δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀναφορά του «Ἀλχασαῖος» κάπου ἀλλοῦ στο κείμενο. Η κοινότητα ἀναφέρεται γενικόλογα ὡς «Βαπτισταί».

Ὅσοι διαφωνοῦν με το ἐπιχείρημα[22], ἀντιπροτείνουν ὅτι κατὰ τον Ἐπιφάνιο, δὲν ὑπῆρχε μόνο μία βαπτισματικὴ κοινότητα που ἔκανε χρῆση του βιβλίου του Ἐλκασαίου. Ἐκτός ἀπὸ τους Ἐλκεσαῖτες ὑπῆρχαν και ἄλλες ομάδες που το χρησιμοποιοῦσαν ἢ εἶχαν ἐπηραστεῖ ἀπὸ αὐτό, ὅπως οἱ Ἐβιωναῖοι. Παράλληλα επικαλοῦνται τὴν ἀοριστία του ονόματος «Σωβίαι», που χρησιμοποιεῖ ὁ ἅγιος Ἰππόλυτος[23], για να δείξουν ὅτι πολλές βαπτισματικὲς ομάδες παραμένουν ἀκαταλόγογράφητες. Η μερίδα αὐτῆ τῶν μελετητῶν περιορίζεται να διαπιστώσει ὅτι πρόκειται για Ἰουδαίο-χριστιανικὴ σέκτα, μία πολὺ γενικόλογη διαπίστωση, καθότι διευρύνει κατὰ πολὺ τὴς δυνατότητες ἐπιλογῆς.

Ἄν κάποιος πάντως, περιοριστεῖ μόνο στην καταγραφή του Φιχίρστ, τότε μπορεῖ να συμπεράνει ὅτι πρόκειται μάλλον για Μανδαίους[24].

Η διήγηση του CMC εἰσάγει στην ζωὴ του Μάνη ἕνα νέο ὄν, τὴν «σύζυγο». Πρόκειται για τὴν ἀδελφὴ ψυχὴ του, αὐτὴν ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποχωρίστηκε[25], ἐνῶ ἐκτός κειμένου κώδικα και ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς σέκτας, πρόκειται για τὸν Παράκλητο, τὸν ὁποῖο υποσχέθηκε ὁ Χριστός. Ἀπὸ αὐτὴν λαμβάνει ἀποκαλυπτικὰ τὴν διδασκαλία του.

Οἱ παραπάνω λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν διήγηση του κώδικα θεωροῦνται ὑπὲρ-ἀρκετές, ὥστε να ἀπορρίπτεται ἡ ἐκδοχὴ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων, που ἐπικρατοῦσε για κάποιους αἰῶνες. Εὐλόγα θα ἀναρωτηθεῖ κανεὶς, ἀν εἶναι δυνατόν να δέχεται κάποιος ὀρθολογιστὴς ἐρευνητὴς[26], που θεωρεῖ τὴν διήγηση τῶν *Πράξεων Ἀρχελάου*, ὡς ἀνιστόρητη, να δέχεται ὅτι ὑπάρχει ἡ ὁποιαδήποτε δόση ἱστορικότητας, σε αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Μάνης παρουσιάζεται να ἔχει ὀράματα σε ηλικία μόλις 4 ἐτῶν, ἢ, τέλος πάντων να παραλαμβάνει τὴν διδασκαλία του ἀποκαλυπτικὰ ἀπὸ κάποιον ἀγνώστου ταυτότητος ὄν.

Και πὼς δὲν θα ἐκληθεῖ ὡς διγλωσσία, να υποτιμάται ἡ ἀξία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, λόγω του πολεμικοῦ τους χαρακτήρα και ἀπὸ τὴν ἄλλη να υπερτιμάται ἡ ἀξία ἐνὸς ἄλλου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἐγνωσμένο προπαγανδιστικὸ του χαρακτήρα.

Παραβλέπεται το γεγονός ὅτι ὁ CMC, ὡς ἄλλο βιβλίο του Ἐλκασαίου, παρουσιάζεται να ἔχει πέσει ἀπὸ τὸν οὐρανό. Παραβλέπεται, ὅτι ἀποτελεῖ συμπλήρωμα κειμένων περισσότερων ἀγνωστῶν συγγραφέων. Παραβλέπεται, ὅτι περιλαμβάνει ἀποκαλυπτικὰ κείμενα τα ὁποία δὲν ἐγένετο κατορθωτό μέχρι τῶρα να ἐντοπιστοῦν σε καμιὰ ἰουδαίο-χριστιανικο-μανιχαϊκὴ γραμματεία. Παραβλέπεται το γεγονός, ὅτι σκοπὸς τῆς συλλογῆς εἶναι, ἀφ' ἐνὸς μεν ἡ «ἀγιοποίηση», ἀφετέρου ἡ χρονικὴ μετὰθεση μεταγενέστερων πεποιθήσεων, που ἴσως ἡ πατρότητά τους να μὴν εἶναι του Μάνη, ἐφόσον εἶναι γνωστό ὅτι το σύστημα κατὰ τὴν χωροχρονικὴ ἐξάπλωσή του στην ἐυρύτερη περιοχή ἀλλοιώθηκε σημαντικὰ. Ὅταν παραβλέπονται τόσα πολλὰ, τότε εἶναι ἐπιόμενο το κείμενο του κώδικα ν' ἀποκτᾶ ἱστορικὴ ἀξία.

Η συνέχεια τῆς διήγησης του κώδικα δὲν παρουσιάζει κάτι ἄλλο ἐνδιαφέρον. Οἱ πληροφορίες που παραθέτει εἶναι λίγο-πολὺ γνωστές και ἀπὸ ἄλλες πηγές. Στον Μάνη παρουσιάζεται για δευτέρη φορὰ ἡ «σύζυγος» και του δίνει ἐντολὴ να ξεκινήσει τὴν ἀποστολὴ του. Στην ἐξοδὸ του ἀπὸ τὴν κοινότητα τὸν ἀκολουθοῦν δυο βαπτιστές, καθὼς και ὁ πατέρας του. Αὐτὸ συνέβη το 240 μ. Χ. Τότε οἱ βαπτιστές τὸν ὀνόμασαν *mānā d.bishtā*, δηλαδὴ «δοχεῖο του κακοῦ» (ἐκδοχὴ *bar-Konai*).

Ἀκολούθησε διετὲς ταξίδι στην Ἰνδία. Ἐκεῖ ἦλθε σε ἐπαφὴ με τα ἀνατολικὰ θρησκευτάματα, κυρίως τὸν Βουδισμό. Δὲν ἐνίωθε τὴν ἀνάγκη να ταξιδέψει δυτικὰ, διότι πίστευε ὅτι γινώριζε ἀρκούντως τὸν Χριστιανισμό. Στην πραγματικότητα γινώριζε τὴς γνωστικὲς διδασκαλίες του Βαρδεσάνου και του Μαρκίωνος.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Ἰνδία, ἐργάσθηκε για τὴν ἐξάπλωση τῆς διδασκαλίας του. Ὁ ἴδιος παρέμεινε στην Περσία. Στὴς ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες ἔστειλε τους μαθητὲς του. Ἀκολουθώντας τὴς *Πράξεις Ἀρχελάου*, ὁ Μάνης ἦλθε για πρώτη φορὰ σε ἀντιπαράθεση με τὸν Χριστιανισμό, ἐντὸς τῆς περσικῆς ἐπικράτειας. Ἀντιμετωπίστηκε και καταισχύνθηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κασχάρων, Ἀρχέλαο.

Ὁ Πέρσης Σάχης Σαπὼρ Α' (241-273) φάνηκε ἀνεκτικός ἀπέναντί του, ἴσως ἐξαιτίας τῆς συγγένειας τῆς μητέρας του. Τὴν ἴδια πολιτικὴ ἀκολούθησε και ὁ διάδοχός του Ὁρμίσδας. Με τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Βαράμ τὸν Α' (274-277) ἡ στάση τῆς αὐλῆς στρέφεται ἐναντίον του. Πιθανολογεῖται ὅτι σημαντικό ρόλο στην ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς ἐπαιξε το ζωροαστρικὸ ἱερατεῖο. Ὁ Μάνης συνελήφθη και φυλακίστηκε. Μετὰ ἀπὸ τέσσερις ἐβδομάδες ἐκτελέστηκε, το 277 μ.Χ.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος δίνει μία διαφορετικὴ αἰτιολόγηση στην ἀλλαγὴ τῆς στάσης του Σάχη ἐναντι του Μάνη. Ἀναφέρει ὅτι ὁ Μάνης ἀνέλαβε να γιαιτρέψει τὸν ἄρρωστο γιο του βασιλιά και ἀπέτυχε. Στην συνέχεια προσπάθησε να διαφύγει, ἀλλὰ ἐντοπίσθηκε στα Κάσχαρα, μετὰ τὴν δημόσια συζήτηση με τὸν Ἀρχέλαο και συνελήφθη.

«Ἐκεῖθεν δὲ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς, γνοὺς τὴν τοῦ Μάνη καταφυγὴν, ἀποστείλας καὶ χειρωσάμενος αὐτὸν ἐν τῷ προειρημένῳ καστέλλῳ, εἰς τὴν Περσίδα ἀτίμως καθείλκυσε καὶ τὸ δῆμα αὐτοῦ καλὰ μὴν κελύσας ἐκδαρῆναι οὕτω τὴν τιμωρίαν αὐτῷ ἀπέδωκεν· ὅθεν καὶ ἐκδαρέντα καλὰ μὴν καὶ τὸν ἄσκὸν αὐτοῦ ἐμπλησθέντα ἀχύρων ἔτι καὶ δεῦρο ἐν Περσίδι ἔχουσι· καὶ οὕτω τὸν βίον κατέστρεψε· διὸ καὶ οἱ Μανιχαῖοι ἐπὶ καλὰ μοῖς τὰς κοίτας αὐτῶν ποιοῦνται[27]».

Οἱ τρεῖς στενοὶ μαθητὲς του διέφυγαν και σκορπίστηκαν κηρύσσοντας τὸν Μανιχαϊσμό:

«οὕτω δὲ αὐτοῦ ἀποθανόντος καὶ καταλείψαντος τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς οὓς εἴπομεν, Ἀδδᾶν καὶ Θωμᾶν καὶ Ἑρμείαν, <οἱ> πρὶν ἢ αὐτὸν τὴν δίκην ἀπολαβεῖν κατὰ τὸν δεδηλωμένον τρόπον ἦσαν ἀποσταλέντες ὑπ' αὐτοῦ, ὁ μὲν Ἑρμείας <ἦλθεν> εἰς τὴν Αἴγυπτον, ... Ἀδδᾶς δὲ ἐπὶ τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, Θωμᾶς δὲ ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν, ἐξ ὧν ἐκρατύνθη τὸ δόγμα εἰσεῖτι δεῦρο[28]».

4.6.Β.3 Διδασκαλία

Είναι κοινά αποδεκτό, ότι η διδασκαλία του Μάνη συνθέτει στοιχεία του Ζωροαστρισμού, του Βουδισμού, του Γνωστικισμού και του Χριστιανισμού. Αυτό είναι συνεπές με την κοσμοθεώρηση του Μάνη, σύμφωνα με τον οικουμενισμό της οποίας διαφαίνεται μια ενότητα της παραδόσεως της μίας αλήθειας, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και από διαφορετικά πρόσωπα. Έτσι για τον Μανιχαϊσμό οι μορφές του Αδάμ, του Σηθ, του Ενώχ, του Νώε, του Αβραάμ, του Ζωροάστρη, του Βούδα, του Χριστού, είναι μορφές απεσταλμένων να αποκαλύψουν την αλήθεια. Στην σημερινή ορολογία θα καλούνταν μεγάλοι μύστες.

Σκόπιμα απουσιάζει ο Μωυσής, εφόσον ο Μανιχαϊσμός παρουσιάζει αντινομικό και ανπι-ιουδαϊκό χαρακτήρα. Τελευταίος των απεσταλμένων εμφανίζεται ο Μάνης. Ο ίδιος διακήρυττε ότι στα γραπτά του ενσωματώνονταν επιλεκτικά τα ιερά κείμενα των άλλων θρησκειών:

«Οι γραφές, οι σοφίες, οι αποκαλύψεις, οι παραβολές, οι ψαλμοί των προηγούμενων Εκκλησιών έχουν από παντού συνενωθεί μέσα στην δική μου Εκκλησία μαζί με την σοφία, την οποία αποκάλυψα εγώ σε σας. όπως ένας ποταμός ενώνεται με άλλο ποταμό για να σχηματίσουν ισχυρό ρεύμα, έτσι και τα αρχαία βιβλία έχουν προστεθεί στις γραφές μου και έχουν σχηματίσει μια μεγάλη σοφία, η οποία δεν έχει υπάρξει σε προηγούμενες εποχές».[29]

Αποτέλεσμα της οικουμενιστικής προοπτικής του Μανιχαϊσμού ήταν η δυνατότητά του να μεταμφιέζεται, ανάλογα με το περιβάλλον, στο οποίο δραστηριοποιούνταν. Έτσι στην ρωμαϊκή επικράτεια ο Μάνης παρουσιάζονταν ως απόστολος του Χριστού:

«Διότι έχω μπερδευτεί βλέποντας την Επιστολή να ξεκινά, “Μάνης, Απόστολος Ιησού Χριστού”, και όχι Παράκλητος, Απόστολος Ιησού Χριστού. Ή αν ο Παράκλητος που εστάει από τον Χριστό έσειλε τον Μανιχαίο, γιατί διαβάζουμε, “Μάνης, Απόστολος Ιησού Χριστού”, αντί “Μανιχαίος, Απόστολος του Παρακλήτου”; Αν λέτε ότι είναι ο Χριστός ο ίδιος που είναι το Άγιο Πνεύμα, αντιτίθεστε στην Γραφή, όπου ο Κύριος λέει “θα σας στείλω άλλον Παράκλητο”. Και πάλι, αν δικαιολογείτε που χρησιμοποιείτε το όνομα του Χριστού, όχι επειδή είναι ο Χριστός ο ίδιος επίσης και ο Παράκλητος, αλλά επειδή είναι της ίδιας ουσίας, δηλ. όχι επειδή είναι ένα πρόσωπο αλλά μία ύπαρξη, τότε θα έπρεπε και ο Παύλος να έχει χρησιμοποιήσει τις λέξεις, Παύλος Απόστολος του Θεού και Πατρός` διότι ο Κύριος είπε, “ Εγώ και ο Πατέρας είμαστε ένα” . Αλλά ο Παύλος δεν χρησιμοποίησε πουθενά αυτές τις λέξεις` ούτε κανένας Απόστολος ονομάζει στα γραπτά τον εαυτό του Απόστολο του Πατρός[30]».

Στο κείμενο αυτό του αγίου Αυγουστίνου, αντιμετωπίζεται η *Epistula Fundamenti* του Μάνη. Σ’ αυτήν αυτοπροβάλλονταν ως «Απόστολος του Χριστού». Αλλά η μεταμφίεσή του δεν σταματούσε εδώ, διότι όπως διαβάζουμε παρακάτω

«έτσι ο Μανιχαίος επιθυμούσε να περνιέται ότι τόσο πολύ είχε καταληφθεί από το Άγιο Πνεύμα, το οποίο υποσχέθηκε ο Χριστός, ώστε από αυτό να καταλαβαίνουμε ότι τα ονόματα Μανιχαίος και Άγιο Πνεύμα ομοίως σημαίνουν τον απόστολο του Χριστού».

Στην Ινδία παρουσιάστηκε ως μετενάρκωση του Βούδα:

«Εσύ είσαι ο Βούδας, κι εμείς είμαστε αμαρτωλοί. Δεν είναι πρόβλημα να έρθεις εσύ σε μας. Γι’ αυτό, όσα βήματα κάνουμε προς εσένα, τόσο όφελος και σωτηρία κερδίζουμε. Αλλά αν έρθεις εσύ σε μας, τότε για όσα βήματα θα κάνεις προς εμάς, τόσο λιγότερο όφελος και αμαρτία κερδίζουμε[31]».

Επίσης στους Βουδιστές παρουσιάζονταν ως ο Maitreya:

«(Ιησούς) Ω μεγάλη Παρθένη! Όταν ο Βούδας εισήλθε στην νιρβάνα σας είπε: περιμένετε εδώ τον Maitreya[32]».

Η Παρθένος του αποσπάσματος είναι η Παρθένος του Φωτός της Τρίτης Δημιουργίας, η οποία γεννά τις 12 Παρθένους του Φωτός, αντίστοιχες των αστερισμών του ζωδιακού κύκλου. Στην ίδια Δημιουργία υπάγεται και ο Ιησούς ο Φωτεινός.

Για να εμφανίζει μεγαλύτερη ομοιότητα με τον Βούδα, οι μαθητές του διέδιδαν ότι μετά θάνατον εισήλθε σε κατάσταση parinirvana. Η parinirvana είναι μετά θάνατον ευλογημένη κατάσταση στην οποία ο νεκρός ξεφεύγει από τον κύκλο των μετενσαρκώσεων. Η πληροφορία προέρχεται από εύρημα στο Τουρφάν[33], γραμμένο στην Παρθική, μεταφρασμένο όμως από συριακό πρωτότυπο:

«Και άφησε το ποίμνιο της δικαιοσύνης ορφανό και θλιμμένο, διότι ο κύριος του οίκου είχε εισέλθει στην parinirvana, και ο οίκος του... parinirvana...».

Στην Περσία παρομοιάζονταν με τον Ζαρατούστρα:

«...η προσευχή...

Επίσης ο Zaradrusht (Ζαρατούστρα), ο οποίος... ανάμεσα στους Πέρσες... αυτόν ενώπιον του βασιλέως.. πόσο πολύ από... αποκαλύπτει.

... οι δύο φύσεις που παλεύουν μεταξύ τους... επίσης η ύλη από το νεκρό του σώμα: το τίμησαν περισσότερο από όλους τους αποστόλους.

Ιδού, ... το νεκρό του σώμα, ώστε να μην το πετάξουν...

Ιδού, Ζαρατούστρα, όπως έχει γραφεί, στους τάφους των βασιλέων... πήραν το νεκρό του σώμα... το στόλισαν και το τοποθέτησαν με τιμές...

Στην γη της Ινδίας...[34]»

Εκτός από τις μεταμφιέσεις του Μάνη, παρόμοια τακτική ακολουθείται και στην προσαρμογή των θεοτήτων του Μανιχαϊσμού, στις κατά τόπους θρησκείες. Το συγκριτιστικό στοιχείο είναι έντονο.

Από τα παραπάνω μπορεί να χαρακτηριστεί ο Μανιχαϊσμός, πέραν των γνωστικών χαρακτηριστικών του, ως πολύμορφο παραθρησκευτικό σύστημα.

Το βασικό του δόγμα είναι η ύπαρξη δύο απόλυτων αρχών (φύσεις, ουσίες, ρίζες). Από την μια είναι η αρχή του φωτός, του αγαθού, του θεού. Από την άλλη, η αρχή του σκότους, του κακού, της ύλης[35].

Κάθε αρχή έχει την δική της επικράτεια, τοπικά προσδιορισμένη και καθορισμένη. Το Βασίλειο του Καλού βρίσκεται βόρεια και το Βασίλειο του Κακού νότια. Ο προκαθορισμός της επικράτειας της κάθε αρχής επέτρεπε την εν ηρεμία και ησυχία μεταξύ τους κατάσταση. Αυτός ήταν ο Πρώτος Αιών.

Ο άρχοντας του Βασιλείου του Καλού είναι ο Πατέρας της Δόξης[36] (Συριακά *abbā d̄Rabbūtā*, Περσικά *pīd ī wuzurgīh*, λατινικά *rex gloriosus*) αντίστοιχος του ζοροαστρικού *Zurwān* του παρθικού *Pidar wuzurgift* και του συνώνυμου Βασιλέως της Δόξης που συναντάται στην γραμματεία του Ενώχ.

Ο άρχοντας του Βασιλείου του Σκότους είναι ο Πρίγκιπας του Σκότους (Συριακά *melech kheshokha*, Περσικά *Ahriman*), αντίστοιχος με το ζοροαστρικό *Αριμάν*, τον θεό του Κακού.

Οι δύο αρχές βρίσκονται σε ανταγωνισμό, αντιπαλότητα, η οποία έχει χρονική αρχή. Αποτέλεσμα του ανταγωνισμού είναι η δημιουργία του κόσμου, στον οποίο επικρατεί το σκοτάδι, έχοντας αιχμαλωτίσει το φως.

Κάποια στιγμή ο Πρίγκιπας του Σκότους επιχείρησε να κατακτήσει το βασίλειο του Αγαθού. Ο Πατέρας της δόξης έστειλε ημίθεα όντα για να τον αντιμετωπίσουν. Ανάμεσα σ' αυτά ήταν και ο Πρωτόνθρωπος (Συριακά *Nāsā Qadmāyā*, Περσικά *Ohrmazd Bay*, λατινικά *Primus Homo*, αντίστοιχος με τον ζοροαστρικό *Αχούρα Μαζδα*). Ο Πρωτόνθρωπος μπλέχτηκε στη ύλη και περιέπεσε σε αδράνεια. Ελευθερώθηκε (πρώτη θεογονική σωτηρία) από το Ζων Πνευμα (Συριακά *rūhā haḡgā*, Περσικά *Mihryazd*, Κινέζικα *jīng huο feng*, λατινικά *Spiritus Vivens*), αλλά παρέμεινε κάποιος θεϊκός σπινθήρας παγιδευμένος στην ύλη[37]. Αυτός είναι ο Δεύτερος Αιών[38].

Ο κόσμος δημιουργήθηκε από το Ζων Πνεύμα, που καλείται κάποτε Δημιουργός. Σκοπός της δημιουργίας ήταν η απελευθέρωση της θεϊκής ενέργειας από την ύλη[39].

Ως αντίπραξη δύο δαίμονες, ο Ασαηλών (Συριακά *Ashaklun*, Παρσικά *Az*, ο ζοροαστρικός δαίμονας της πλεονεξίας) και η Ναμραήλ (Συριακά *Nebroel*), κατασκεύασαν τον Αδάμ και την Εύα (Περσικά, *Gehmurd* και *Murdiyanag*). Σκοπός ήταν η διαιώνιση της φυλάκισης της θεϊκής ενέργειας. Ως εκ τούτου οι άνθρωποι έχουν δύο ψυχές, το θεϊκό φως και το δαιμονικό σκότος.

Στην συνέχεια απεστάλλει ο Υιός του Θεού για την απελευθέρωση των ανθρώπων. Αυτός ταυτίζεται άλλοτε με τον Πρωτόνθρωπο και άλλοτε με τον Ιησού τον Φωτεινό (Συριακά *Yisho Ziwa*). Αυτός χορήγησε στους ανθρώπους την γνώση της θεϊκής προελεύσεως του πνεύματος, οπότε ο Αδάμ απέρριψε το θνητό σώμα και κατέστη ελεύθερος (δεύτερη ανθρωπογονική σωτηρία).

Το φωτεινό στοιχείο υπάρχει παντού διάχυτο στον κόσμο. Περικλείεται στα σώματα των ανθρώπων, των ζώων, στα δέντρα και τα φυτά[40]. Το σύνολο της θεϊκής ενέργειας, η οποία είναι φυλακισμένη στον κόσμο, αποτελεί για τους Μανιχαίους την ψυχή του κόσμου. Έτσι το σύστημα γίνεται πανθειστικό, διατηρώντας τον αρχικό δυαρχικό του χαρακτήρα. Πρόκειται για επιτυχημένη σύζευξη ζοροαστρισμού και βουδισμού, ή στωικισμού και πυθαγορισμού κατά τους χριστιανούς απολογητές.

Η σωτηρία για τους Μανιχαίους είναι η απελευθέρωση της θείας ενέργειας, η οποία είναι εγκλωβισμένη στον υλικό κόσμο. Το πρώτο βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν η αποστολή των προσωπικοτήτων, που κατά καιρούς αποκάλυψαν, υποτίθεται, την ίδια αλήθεια στον κόσμο, με τελευταίο τον Μάνη. Το πώς αντιλαμβάνονται οι Μανιχαίοι την σωτηρία περιγράφει ο άγιος Αυγουστίνος:

«Ισχυρίζονται ότι οσοδήποτε από το φως καθαρίζεται από παντού επιστρέφει στο βασίλειο του θεού και στο σπίτι του, όπως ήταν, με συγκεκριμένα πλοία, τα οποία, όπως λένε, είναι το φεγγάρι και ο ήλιος και είναι φτιαγμένα από την ίδια καθαρή ουσία του θεού. Και λένε ότι το σωματικό φως, το οποίο βρίσκεται κοντά στα μάτια των θνητών όντων, όχι μόνο στα πλοία, όπου πιστεύουν είναι καθαρότερο, αλλά επίσης και στα άλλα φωτεινά πράγματα, μέσα στα οποία είναι μεμειγμένο – σύμφωνα μ' αυτούς – και πρέπει να καθαριστεί, είναι η φύση του θεού[41]».

Το πώς γινόταν ο καθαρισμός του φωτός από τους Μανιχαίους θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Η μετενσάρκωση δεν μπορεί να λείπει από κανένα γνωστικό σύστημα που σέβεται τον εαυτό του, πολύ δε περισσότερο από τον Μανιχαϊσμό, ο οποίος αντέγραψε σε πολλά τον Βουδισμό. Για το θέμα γράφει ο άγιος Αυγουστίνος:

«Πιστεύουν ότι οι ψυχές των Ακροστών (σ.σ. καθηγούμενοι) επιστρέφουν στους Εκλεκτούς (σ.σ. η ανώτερη βαθμίδα οπαδών του Μανιχαϊσμού), ή, αν είναι τυχεροί, στο φαί των Εκλεκτών, έτσι ώστε όταν καθαριστούν από αυτό να μπορούν να επιστρέψουν χωρίς σώματα. Αλλά οι άλλες ψυχές, πιστεύουν, ότι επιστρέφουν στα ζώα και σε κάθε τι που έχει ρίζες και μεγαλώνει στη γη. Διότι νομίζουν ότι τα φυτά και τα δέντρα είναι ζωντανά και πιστεύουν ότι μπορούν να αισθανθούν την ζωή που είναι μέσα τους και να νιώσουν πόνο, όταν πληγωθούν, και κανένας δεν μπορεί να θραύσει ή να συλλέξει κάτι από αυτά χωρίς να βασανίζονται[42]».

Απαραίτητα γνωστικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν λείπουν ούτε από τον Μανιχαϊσμό είναι η θεοσοφία και ο δοκητισμός. Πάλι από τον Ιερό Αυγουστίνο:

«Ισχυρίζονται, ωστόσο, ότι ο Χριστός υπήρξε, αυτός που η Γραφή ονομάζει όφης, από τον οποίο έχουν την εντύπωση ότι διαφωτίστηκαν (σ.σ. ο Αδάμ και η Εύα), ώστε άνοιξαν τα μάτια της γνώσης, και μπόρεσαν να ξεχωρίσουν το καλό από το κακό, αν και υποτίθεται ότι ο Χριστός ήρθε και στους έσχατους καιρούς για ν' απελευθερώσει τις ψυχές, όχι τα σώματα. Και υποτίθεται δεν ήρθε με πραγματικό σώμα, αλλά πρόσφερε στις ανθρώπινες αισθήσεις ένα ομοίωμα σώματος με σκοπό να τις ξεγελάσει, με το οποίο προσποιήθηκε όχι μόνο τον θάνατο αλλά και την ανάσταση[43]».

Παρά τον δοκητισμό τους, αντιλαμβάνονται στην σταύρωση του Ιησού, ένα παθητό χαρακτήρα, που την καθιστά παγκόσμιο φαινόμενο:

«... και επίσης η γη, που συλλαμβάνει από τις δυνάμεις του και την πνευματική εκροή του, έφερε τον πάσχοντα Χριστό, ο οποίος είναι η ζωή και η σωτηρία των ανθρώπων, που εκτείνεται σε κάθε δέντρο[44]»

Έτσι κάθε δέντρο που φέρει ψυχή, αποτελεί απεικόνιση της σταύρωσης για τους Μανιχαίους. Συγκριτιστικά η πεποίθηση αυτή αποτελεί επίδραση του φρυγικού μύθου του Άππ. Στις νεότερες εποχές η νέο-μανιχαϊκή διδασκαλία περί σταύρωσης αναβίωσε τον 19^ο αι. με το βιβλίο του Kersey Graves, *The world 's sixteen crucified saviors*, όπου οι 16 υποτιθέμενοι σωτήρες είναι αντίστοιχοι με τους απεσταλμένους του Μανιχαϊσμού, οι τους Μεγάλους Μύστες (*Les Grands Initiés. Esquisse de l'histoire secrète des religions*, 1889) του Edouard Schure.

Η διδασκαλία αυτή έτυχε άμεσης και θερμής αποδοχής από τους απανταχού νεο-εποχίτες και το σύγχρονο παρακλάδι τους, το [Zeitgeist](#).

4.6.B.4 Πρακτικές

Εξαιτίας της αυστηρότητας των ηθικών κανονισμών, η μανιχαϊκή κοινότητα ήταν διηρημένη σε δύο τάξεις, τους Εκλεκτούς (τέλειους) και τους Ακροατές (κατηχουμένους). Η διαχωρισμός ήταν ως επί το πλείστον μόνιμος, δηλαδή οι κατηχούμενοι παρέμεναν Ακροατές εφ' όρου ζωής. Δεν επρόκειτο για στάδιο μύησης αλλά για επιλογή. Οι τέλειοι ακολουθούσαν τον αυστηρότερο κανονισμό. Τα μέσα για την επιβίωση της κοινότητας τα παρείχαν οι κατηχούμενοι. Αυτοί ασχολούνταν με τις γεωργικές εργασίες και τεκνοποιούσαν. Αντίθετα οι τέλειοι απέφευγαν τον γάμο και την τεκνογονία.

Για την ηθική των Μανιχαίων πληροφορούμαστε από τον άγιο Αυγουστίνο, ο οποίος διετέλεσε μέλος μανιχαϊκής κοινότητας στα νιάτα του. Η ηθική τους πήγαζε από την πεποίθηση ότι σε κάθε ζωντανό οργανισμό υπήρχε θεϊκός σπινθήρας, ο οποίος έπρεπε να απελευθερωθεί. Συμβολικά η ηθική τους εκφράζονταν με το σύμβολο του στόματος, του χεριού, του στήθους.

Με το σύμβολο του στόματος υπονοούσαν την αποχή από κάθε βλασφημία. Ο Ιερός Αυγουστίνος εξετάζει την αυθεντικότητα της ηθικής που εκφράζεται με το σύμβολο του στόματος:

«Αλλά όταν αρχίζετε να σχετίζετε τους μύθους σας, ότι ο Θεός είναι φθαρτός και μεριστός και υποκείμενος σε τραύμα, και εκτεθιμένος σε επιθυμία και αδυναμία, και όχι ασφαλής από την μιζέρια, αυτό είναι που είστε αρκετά τυφλοί να διδάξετε, και μερικοί αρκετά τυφλοί να πιστέψουν. Και δεν είναι μόνο αυτό· διότι σύμφωνα με σας, ο Θεός δεν είναι μόνο φθαρτός, αλλά και φθαρμένος· δεν είναι μόνο ικανός για μεταβολή, αλλά και μεταβεβλημένος· δεν είναι μόνο υποκείμενος στο τραύμα, αλλά και τραυματισμένος· όχι μόνο ευδιάθετος στην επιθυμία, αλλά και επιθυμεί· όχι μόνο πιθανώς, αλλά και κυριολεκτικά αδύναμος· όχι μόνο εκτεθειμένος στην μιζέρια, αλλά και μίζερος. Λέτε ότι η ψυχή είναι Θεός, ή μέρος του Θεού. Δεν βλέπω πως μπορεί να είναι μέρος του Θεού, χωρίς να είναι Θεός. Μέρος χρυσού είναι χρυσός· ασημιού· πέτρας· και για να έρθουμε σε μεγαλύτερα πράγματα, με' ρος της γης είναι γη, μέρος του νερού, νερό, και του αέρα· και αν πάρεις μέρος φωτιάς, δεν αρνείσαι ότι είναι φωτιά· και μέρος του φωτός δεν μπορεί να είναι παρά φως. Γιατί λοιπόν μέρος του Θεού να μην είναι Θεός; Έχει ο Θεός σύνθετο σώμα, όπως ο άνθρωπος και τα κατώτερα ζώα; Διότι μέρος του ανθρώπου δεν είναι άνθρωπος[45]».

Και συνεχίζοντας ο άγιος δείχνει ότι δεν διαφεύγουν την βλασφημία, όσο διαδίδουν μυθεύματα για τον Θεό. Έτσι γίνονται καταπατητές του συμβόλου.

«Έχοντας καθημερινά στο στόμα σας αυτές τις βλασφημίες, οι οποίες προέρχονται από την καρδιά σας, δεν πρέπει να συνεχίσετε να βαστάτε το σύμβολο του στόματος σαν κάτι θαυμάσιο, για να κοροϊδεύετε τους αφελείς[46]».

Εφαρμογή της ηθικής του συμβόλου του στόματος ήταν η αποφυγή της κρεοφαγίας, η οποία δεν οφείλονταν σε λόγους μετενάρκωσης, όπως σε άλλες γνωστικές διδασκαλίες, και της οίνοποσίας. Αναφέρει ο Ιερός Αυγουστίνος ότι ακόμη και όταν έτρωγαν σταφύλι δεν ρουφούσαν τον χυμό του:

«διότι επίσης δεν πίνουν κρασί, λέγοντας ότι είναι το κατακάθι του πρίγκιπα του σκότους. Όταν τρώνε σταφύλι δεν ρουφούν τον μούστο, ακόμη και νέο[47]».

Ο ίδιος ελέγχει την ανειλικρίνεια και αυτού του ηθικού κανόνα των Μανιχαίων:

«Αυτή είναι η αληθινή άποψη· αλλά το δόγμα σας ακούγεται πολύ διαφορετικό. Διότι, κάποιος από τους εκλεκτούς σας, διακεκριμένος για τα τρία σύμβολα, μπορεί να ζει όπως το δεύτερο πρόσωπο της περιγραφής, και αν και μπορεί να επικριθεί από ένα- δυο από τους πιο σοβαρούς, δεν μπορεί να καταδικαστεί, ότι παραβιάζει τα τρία σύμβολα. Αλλά αν για λίγο συνέτρωγε όπως το άλλο πρόσωπο, κι ακουμπούσε στα χείλη του μια μπουκιά ταγκιασμένο λαρδί, ή τα ανέψυχε με μια γουλιιά χαλασμένο κρασί, θα κατακρίνονταν ως καταπατητής του συμβόλου, και σύμφωνα με την κρίση του ιδρυτή σας είναι παραπεταμένος στην κόλαση, ενώ εσείς, αν και αναρωπιέστε, πρέπει να συγκρατανεύετε. Δεν θα απορρίψετε αυτά τα λάθη; Δεν θα ακούσετε στην λογική; Δεν θα προσφέρετε λίγη αντίσταση στην δύναμη της συνήθειας; Δεν είναι αυτό το δόγμα εντελώς παράλογο; Δεν είναι τρέλα; Δεν είναι εντελώς παράλογο, κάποιος που μπουκώνει και φορτώνει το στομάχι του κάθε μέρα, για να ικανοποιήσει την όρεξη του με μανιτάρια, ρύζι, τρούφες, πίτες, υδρόμελο, πιπέρι και δυόσμο, και διάγει έτσι κάθε μέρα, δεν μπορεί να καταδικαστεί ως παραβάτης των τριών συμβόλων, που είναι ο νόμος της αγιότητας· ενώ κάποιος άλλος, που καρυκεύει το πιάτο του με τα πιο συνηθισμένα λαχανικά και μια μπουκιά καπνιστό κρέας, και παίρνει μόνο τόσο από αυτό, όσο χρειάζεται για την τόνωση του σώματος του, και πίνει τρεις κούπες κρασί χάριν υγείας, θα έπρεπε, επειδή αντάλλαξε την προηγούμενη δίαιτα με αυτή, να καταδικαστεί στην κόλαση[48]».

Πέραν της αποφυγής της βρώσης συγκεκριμένων τροφών, οι Μανιχαίοι πίστευαν ότι τα υπόλοιπα τρόφιμα έπρεπε να εξαγνίζονται, ώστε να απελευθερώνεται ο θεϊκός σπινθήρας, που εμφώλευε σε αυτά. Ο εξαγνισμός γινόταν στην κοιλιά των Εκλεκτών. Για τον λόγο αυτό ονομάζονται Καθαριστές[49].

Ο Ιερός Αυγουστίνος καταγγέλλει τις συνήθειες που προέκυπταν από αυτήν την πεποίθηση.

«Και πάλι, η άποψη ότι είναι παράνομο για κάποιον εκτός από τους εκλεκτούς να αγγίζουν το φαγητό, που σας προσφέρεται εξαιτίας αυτού που καλείται εξαγνισμός, οδηγεί σε ντροπιαστικές και μερικές φορές σε εγκληματικές πρακτικές. Διότι μερικές φορές τόσο πολύ (φαγητό) προσφέρεται, που δεν μπορεί να φαγωθεί εύκολα από λίγους· και καθώς θεωρείται ιεροσυλία να δώσετε ό,τι απέμεινε σε άλλους, ή, τουλάχιστον, να πεταχτεί, είστε υποχρεωμένοι να φάτε μέχρι σκασμού, από επιθυμία για να εξαγνίσετε, όπως λέτε, ότι προσφέρθηκε[50]».

Από αυτήν την πίστη τους προέκυπταν βρωμερές συνήθειες:

«Για τον λόγο αυτό – ή καλύτερα επειδή είναι αναγκασμένοι από την βρωμερή τους πρόληψη – οι Εκλεκτοί τους οδηγούνται στην κατανάλωση κάποιου είδους ευχαριστίας, στην οποία έχει προστεθεί ανθρώπινος σπόρος, ώστε η θεϊκή ουσία να καθαριστεί και από αυτόν, όπως και από τις άλλες τροφές που καταναλώνουν.

Αυτοί λένε ότι δεν το κάνουν οι ίδιοι, αλλά κάποιοι άλλοι που καλούνται Μανιχαίοι. Ωστόσο, όπως ξέρετε, βρέθηκαν στην Εκκλησία της Καρχηδόνας, στην οποία ήσασταν διάκονος, όταν μερικοί προσήχθησαν ενώπιον του επισκοπικού δικαστηρίου από τον Ursus, που ήταν τότε επικεφαλής του βασιλικού οίκου. Σε αυτήν την περίπτωση ένα εντεκάχρονο κορίτσι, με το όνομα Μαργαρίτα, αποκάλυψε την απεχθή πράξη και κατήγγειλε ότι είχε βιασθεί σε αυτού του είδους το εγκληματικό μυστήριο. Κάποια άλλη “ευσεβής” γυναίκα, με το όνομα Ευσεβία, αρνούνταν να ομολογήσει ότι κάτι παρόμοιο της είχε συμβεί. Υποστήριζε ότι ήταν ακέραιη και απαιτούσε να εξεταστεί από μαιευτήρα, η οποία (μαιευτήρας), τότε είπε όταν την εξέτασε τι βρήκε, δηλαδή όλο το απεχθές έγκλημα, πως απλώνονταν αλεύρι χαμηλά στα άτομα που επρόκειτο να πλαγιάσουν μαζί της, ώστε να συλληφθεί ο σπόρος και ν’ αναμιχθεί (με το αλεύρι)[51]».

Ωστόσο η κακοποίηση των παιδιών από τους Μανιχαίους δεν ήταν μόνο αφροδίσιος φύσης. Σε κάποιες περιπτώσεις οδηγούσε σε θάνατο, όπως περιγράφει ο Ιερός Αυγουστίνος:

«Έπειτα, όταν είστε γεμάτοι μέχρι σκασμού, με σκληρότητα χρησιμοποιείτε βία και εξαναγκάζετε τα αγόρια της σέκτας σας να φάνε το υπόλοιπο. Έτσι, υπήρξε η κατηγορία για κάποιον στην Ρώμη, ότι σκότωσε μερικά πτωχά παιδιά, υποχρεώνοντάς τα να φάνε γι’ αυτόν τον προληπτικό λόγο. Αυτό δεν θα το πίστευα, αν δεν γνώριζα πόσο μεγάλη αμαρτία θεωρείτε να δώσετε το φαγητό σε όσους δεν είναι εκλεκτοί, ή να το πετάξετε. Έτσι, ο μόνος τρόπος είναι να το φάτε` και αυτό οδηγεί κάθε μέρα σε λαιμαργία, και μπορεί κάποιες φορές να οδηγή σε φόνο[52]».

Η εφαρμογή της ηθικής του συμβόλου αυτού είχε ανάλογο αντίκτυπο στις πράξεις ελεημοσύνης:

«Για τον ίδιο λόγο απαγορεύεται το να δίνει κάποιος ψωμί στους ζητιάνους, Προς επίδειξη συμπάθειας, ή μάλλον προς αποφυγή μομφής, συμβουλευέτε να δίνονται χρήματα. Η σκληρότητα αυτής της πράξης εξισώνεται από την ηλιθιότητά της. Διότι αν σε έναν τόπο δεν μπορεί να πωληθεί φαγητό, ο ζητιάνος θα πεθάνει από αστία, ενώ εσείς, με την σοφία και την φιλανθρωπία σας, έχετε περισσότερο οίκτο για μια κολοκύθα, παρά για μια ανθρώπινη ύπαρξη[53]».

Η ερμηνεία του συμβόλου του χεριού και η απορρέουσα πρακτική εφαρμογή δίνεται ως εξής:

«Πρέπει τώρα να προσέξουμε και να συζητήσουμε το σύμβολο του χεριού. Και καταρχάς η αποχή σας από την σφαγή ζώων και από το κόψιμο των φυτών έχει αποδειχθεί από τον Χριστό ότι είναι πρόληψη` διότι, με βάση το ότι δεν είναι κοινά τα δικαιώματα μας με αυτά των θηρίων και των δέντρων, Αυτός έστειλε τους δαίμονες στην αγέλη των χοίρων και μάρανε με την κατάρα Του ένα δέντρο, στο οποίο δεν βρήκε καρπούς. Ο χοίρος σίγουρα δεν είχε αμαρτήσει, ούτε το δέντρο. Δεν είμαστε τόσο άφρονες να πιστεύουμε ότι ένα δέντρο φέρνει καρπούς ή μένει άκαρπο από δική του επιλογή. Ούτε είναι απάντηση να πούμε ότι ήθελε ο Κύριος να διδάξει κάποιες άλλες αλήθειες με αυτές τις πράξεις. Αλλά σίγουρα ο Υιός του Θεού δεν θα διέπραττε έγκλημα για να φωτίσει την αλήθεια, αν αποκαλείται την καταστροφή ενός δέντρου ή ενός ζώου φόνο. Τα σημεία τα οποία έπραξε ο Χριστός στην περίπτωση των ανθρώπων, με τα οποία σίγουρα έχουμε κοινά δικαιώματα, ήταν στην ίαση, όχι στην καταστροφή τους. Και θα ήταν τα ίδια και στην περίπτωση των θηρίων και των δέντρων, αν είχαμε ίδια δικαιώματα[54]».

Ο Ιερός Αυγουστίνος καταδεικνύει τον παραλογισμό της μανιχαϊκής δοξασίας που εκφράζεται μέσα από το σύμβολο του χεριού:

«Και δεν μπορείτε παρά να παραδεχθείτε, ότι η ψυχή μέσα σε δέντρα δεν κάνει καμιά πρόοδο όσο είναι εκεί, όταν ερωτείστε γιατί κανένας απόστολος δεν στάλθηκε ποτέ να διδάξει στα δέντρα, όπως στους ανθρώπους, ή γιατί ο απόστολος που εστάλη στους ανθρώπους δεν δίδαξε επίσης την αλήθεια στα δέντρα. Η απάντησή σας πρέπει να είναι, ότι οι ψυχές όταν είναι σε τέτοια σώματα δεν μπορούν να κατανοήσουν τις θείες έννοιες. Αλλά αυτή η απάντηση σας φέρνει σε μεγάλες δυσκολίες` διότι κηρύττετε ότι αυτές οι ψυχές μπορούν να ακούν τις φωνές σας και να καταλαβαίνουν τι λέτε, και να βλέπουν τα σώματα και τις κινήσεις τους, ακόμη και να διακρίνουν σκέψεις. Αν είναι αυτό αλήθεια, γιατί δεν μπορούν να μάθουν τίποτα από τον απόστολο του φωτός; Γιατί δεν μπορούν να μάθουν καλύτερα και από εμάς, αφού μπορούν να δουν μέσα στο μυαλό; Ο διδάσκαλός σας, που, όπως λέτε, έχει δυσκολία να σας διδάξει με κήρυγμα, θα μπορούσε να διδάξει αυτές τις ψυχές με την σκέψη` διότι θα μπορούσαν να δουν τις ιδέες του στο μυαλό του πριν τις εκφράσει. Αλλά αν αυτό είναι αναληθές σκεφτείτε σε τι λάθει έχετε πέσει[55]».

Η ερμηνεία του συμβόλου του στήθους παρουσιάζεται και αναιρείται επίσης στο έργο του Ιερού Αυγουστίνου:

«Τέλος, είναι το σύμβολο του στήθους, στο οποίο έγκειται η πολύ αμφίβολη αγνότητά σας. Διότι, αν και δεν απαγορεύεται τις σαρκικές επαφές, εσείς, όπως είπε ο απόστολος πριν καιρό, απαγορεύεται τον γάμο με την κανονική έννοια, αν και αυτό θα ήταν η καλύτερη δικαιολογία για μια τέτοια επαφή. Σίγουρα θα κραυγάσετε εναντίον αυτού, και θα εξαπολύσετε μομφή εναντίον μας, ότι εκτιμάτε πολύ και εγκρίνετε την τέλεια εγκράτεια, αλλά δεν απαγορεύετε τον γάμο, διότι οι ακόλουθοί σας – δηλαδή αυτοί που είναι στην δεύτερη τάξη ανάμεσά σας – επιτρέπεται να έχουν συζύγους. Και αφού το πείτε αυτό με πολύ θέρμη και θόρυβο, θα σας ρωτήσω ήσυχα, εσείς δεν είστε που θεωρείτε ότι η τεκνοποιία, με την οποία οι ψυχές περιορίζονται στο σώμα, είναι μεγαλύτερη αμαρτία από την συμβίωση; Εσείς δεν είστε που μας συμβουλευάτε να προσέχουμε όσο το δυνατόν περισσότερο, την περίοδο μετά τον καθαρμό, όταν μια γυναίκα έχει περισσότερες πιθανότητες να συλλάβει, και να απέχουμε από την συμβίωση εκείνο το διάστημα, ώστε να μην συλληφθεί κάποια ψυχή σε σάρκα; Αυτό αποδεικνύει ότι εγκρίνετε το να έχει κάποιος σύζυγο, όχι για τεκνογονία, αλλά για ικανοποίηση πάθους. Στον γάμο, όπως διακηρύττει ο νόμος για τον γάμο, ο άντρας και η γυναίκα ενώνονται για την απόκτηση παιδιών. Ως εκ τούτου, όποιος κάνει την απόκτηση παιδιών μεγαλύτερη αμαρτία από το ζευγάριμα, απαγορεύει τον γάμο, και μετατρέπει την γυναίκα από σύζυγο σε ερωμένη, που εξαιτίας κάποιων δώρων που τις δίνονται ενώνεται με τον άντρα για να ικανοποιήσει το πάθος του. Όπου υπάρχει σύζυγος, πρέπει να υπάρχει και γάμος. Αλλά δεν υπάρχει γάμος, όπου δεν προβλέπεται μητρότητα, γι’ αυτό δεν υπάρχει ούτε σύζυγος. Με αυτό τον τρόπο απαγορεύεται τον γάμο. Ούτε μπορείτε να υπερασπιστείτε τον εαυτό σας ικανοποιητικά από την κατηγορία, που πριν καιρό έφερε εναντίον σας προφητικά το Άγιο Πνεύμα[56]».

Φαίνεται όμως ότι η τήρηση του ηθικού κανονισμού που προέκυψε από το παραπάνω σύμβολο δεν ήταν ακριβής:

«Αυτή η απάντηση μας δόθηκε επίσης, όταν καταγγείλαμε στις αρχές ότι μια γυναίκα είχε παραπνευθεί σε μας ότι σε μια συνάντηση, όπου παραβρίσκονταν μαζί με άλλες γυναίκες, χωρίς να αμφιβάλλει για την ιερότητα αυτών των προσώπων, μερικοί από τους εκλεκτούς μήκαν, και όταν ένας από αυτούς ανέτρεψε την λυχνία, κάποιος, τον οποίο δεν μπορούσε να διακρίνει, προσπάθησε να την αγκαλιάσει, και θα την είχε αναγκάσει σε

αμαρτία, αν δεν ξέφευγε φωνάζοντας. Πόσο συνηθισμένη πρέπει να εκλάβουμε την πρακτική που οδήγησε σε κακοπραγία σε αυτήν την περίπτωση! Και συνέβη κατά την διάρκεια της νύκτας που γιορτάζετε την γιορτή των σφραγίδων[57]».

Η ιεραρχική τους οργάνωση περιελάμβανε 1 αρχηγό, ο οποίος κατείχε την έδρα της Κτησιφώντας, 12 αποστόλους (μάγιστρος), 72 Επισκόπους, 360 πρεσβυτέρους. Όλοι οι παραπάνω προέρχονταν από την τάξη των Εκλεκτών. Η σύναξη τους αυτοαποκαλούνταν Εκκλησία Δικαιοσύνης και Θρησκεία Φωτός. Είχε έντονο ιεραποστολικό χαρακτήρα. Ο Μάνης είχε την πεποίθηση ότι αυτή προοριζόταν για παγκόσμια επικράτηση:

«Οι εν τη Δύσει διεσπαρμένοι δεν έφθασαν στην Ανατολή και οι εν τη Ανατολή διεσπαρμένοι δεν ήρθαν στην Δύση.. Η δική μου όμως ελπίδα θα επεκταθεί προς τη Δύση και θα επεκταθεί προς την Ανατολή, το κήρυγμα της θ' ακουσθεί σε κάθε γλώσσα και θα αναγγελθεί σε κάθε πόλη. Η Εκκλησία μου είναι ανώτερη των προηγούμενων Εκκλησιών κατ' αυτό το πρωταρχικό χαρακτηριστικό της[58]»

Θεωρούσαν ότι το βάπτισμα δεν προσέφερε κανενός είδους ωφέλεια, ούτε ανάγκαζαν τους προσήλυτους να βαπτίζονται[59]. Αυτή η απόρριψη προέρχονταν πιθανόν από την διαμάχη του Μάνη με την βαπτισματική σέκτα προέλευσης του.

Προσεύχονταν στον ήλιο κατά την διάρκεια της ημέρας, προς όποια κατεύθυνση βρίσκονταν. Την νύκτα προσεύχονταν στο φεγγάρι. Όταν η σελήνη δεν φαινόταν, προσεύχονταν προς τον βορρά διότι πίστευαν ότι από κει ο ήλιος επιστρέφει στην ανατολή[60].

4.6.B.5 Συγγράμματα

Ο Μάνης είναι από τους λίγους γνωστικούς αιρεσιάρχες, στον οποίο αποδίδονται θετικά, γνωστά συγγράμματα. Από αυτά διατηρούνται μόνο αποσπάσματα και μεταφράσεις στα έργα των αντιαρειτικών, καθώς και στο Χρονικό του Σύριου bar-Konai.

Από τα αποσπάσματα καθώς και από ευρήματα, φαίνεται ότι αρχική γλώσσα στην οποία συντέθηκαν τα συγγράμματά του είναι η Συριακή, εκτός του *Shabuhragan* γραμμένου στην Περσική.

Τα συγγράμματα που του αποδίδονται είναι

-Ευαγγέλιον ή Ευαγγέλιον του Μάνη. Αποσπάσματα διατηρούνται στην Αραβική στο έργο του Ιμπν αλ-Ναντίμ. Κατά τον Biguni ήταν χωρισμένο σε 22 κεφάλαια. Κάθε κεφάλαιο ξεκινούσε με ένα γράμμα του Συριακού αλφαβήτου

- *Θησαυρός της Ζωής*

- *Πραγματεία*

- *Βίβλος Γιγάντων* (περσικά *Kawan*). Όπως απέδειξαν οι ανακαλύψεις των Χειρογράφων της Νεκρής Θάλασσας δεν πρόκειται για αυθεντικό έργο του Μάνη, αλλά για διασκευή της Ενωχικής αποκαλύπτιακής γραμματείας. Το συγκεκριμένο βιβλίο βρίσκεται στα χειρόγραφα 4Q203, 1Q23, 2Q26, 4Q530-532 και 6Q8, του Qumran[61]. Αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συνόλου, ακριβέστερα τα κεφ. 6-16 του Α' Ενώχ[62].

- *Βίβλος Μυστηρίων*, το οποίο αναφέρθηκε παραπάνω ότι είχε ανακαλύψει ο αλ-Μπιρουνί σε βιβλιοθήκη της Χωρσμίας και παραθέτει από κει. Το κείμενο σε προ-μανιχαϊκή μορφή βρέθηκε επίσης στα σπήλαια του Qumran (1Q27 και 4Q299-301). Στην μανιχαϊκή μορφή του αποτελείται από 18 κεφάλαια, τα οποία αναφέρονται περιληπτικά στο *Fihirst*.

- *Θεμελιώδης Επιστολή (Epistola Fundamenti)*, της οποίας αποσπάσματα και αναίρεση υπάρχουν στο γνωστό έργο του αγίου Αυγουστίνου.

- *Ψαλτήρι*, στα κοπτικά ανακαλύφθηκε στις αρχές του 20^{ου} αι. στην Αίγυπτο. Περιέχει ύμνους και προσευχές. Εκδόθηκε από Charles Allbery, *Manichaeen Manuscripts in the Chester Beatty Collection II*, Stuttgart 1938.

- *Shabuhragan*[63], βιβλίο που απηύθυνε ο Μάνης στο βασιλιά των Περσών Σαπώρ Α', όπως φαίνεται και από το όνομα. Είναι το μοναδικό που γράφτηκε στην περσική. Ανακαλύφθηκαν αποσπάσματα στο Τουρφάν. Από αυτό παραθέτει ο αλ-Μπιρουνί στα αραβικά.

Εκτός των παραπάνω, του αποδίδονται μερικά ακόμη, όπως το *Κεφάλαια*[64], αποσπάσματα του οποίου βρέθηκαν σε κοπτική μετάφραση. Στην ιρανική παράδοση το *Ardahang* (εικονογραφημένο θα λέγαμε σήμερα), ήταν το ιερό βιβλίο του Μάνη, και ήταν στολισμένο με εικόνες προς κατανόηση της κοσμογονίας του. Αυτό μπορεί να γίνει αποδεκτό, καθώς ο Μάνης αναφέρεται ως ζωγράφος στο επάγγελμα.

Αυτή του η ειδικότητα τον βοήθησε στην δημιουργία ενός δικού του αλφαβήτου, το οποίο περιελάμβανε 22 γράμματα ύστερα από τροποποίηση του Συριακού Εστραγγέλου αλφαβήτου, με την προσθήκη διακριτικών σημείων, προς τονισμό των ήχων που είναι συνήθεις στις ιρανικές γλώσσες (περσικά, παρθικά, γλώσσες της Σογδιανής και της Βακτριανής). Με το αλφάβητο αυτό ήταν γραμμένα τα μανιχαϊκά κείμενα που ήλθαν στο φως με τις ανακαλύψεις. Επίσης το αλφάβητο αυτό χρησιμοποιήθηκε στην καταγραφή των πρωτο-τουρκικών του Ουιγουρικού βασιλείου.

Στους Μανιχαίους αποδίδεται και το *Ευαγγέλιον Θωμά*. Η γνωστική μορφή του *Ευαγγελίου* σίγουρα συντάχθηκε στην Ανατολική Συρία, περιοχή, η οποία συνδέεται με την δράση του Αποστόλου. Η συγγραφή του προσδιορίζεται στα μέσα του Β' αι. ενώ η κοπτική μετάφρασή του τον Δ'. Στις κατηχήσεις του αγίου Κυρίλλου διαβάζουμε:

«Έγραψαν καὶ Μανιχαῖοι κατὰ Θωμᾶν εὐαγγέλιον, ὅπερ εὐαγγελικῆς ἐπωνυμίας ἐπικεχρωμένον, διαφθείρει τὰς ψυχὰς τῶν ἀπλουστέρων[65]».

Είναι ενδεικτικό ότι το *ον*, που στο ελληνικό κείμενο του κώδικα της Κολωνίας ονομάζεται «σύζυγος» στα συριακά κείμενα καλείται «δίδυμος[66]», όπως και ο Απόστολος Θωμάς.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι τα τέσσερα βιβλία, τα αποδιδόμενα στο Σκυθιανό και τα οποία κληρονόμησε ο Μάνης κατά την ιστορία των εκκλησιαστικών συγγραφέων, φέρουν το ίδιο όνομα με τέσσερα από τα βιβλία που αποδίδονται στον αιρεσιάρχη.

«έν τούτοις γάρ ὁ προειρημένος Σκυθιανός τυφλωθείς τήν διάνοιαν, λαβών παρά τοῦ Πυθαγόρου τάς προφάσεις οὕτως ἐφρόνησε καί βιβλους τέσσαρας ἑαυτῷ πλάσσει, τῆ μιᾷ ὄνομα θέμενος Μυστηρίων, τῆ δέ δευτέα Κεφαλαίων, τῆ τρίτη Εὐαγγέλιον, τῆ τετάρτη Θησαυρόν[67]»

Υπέρ της πληροφoρίας των αντιαιρετικών συγγραφέων για την προϋπαρξη των βιβλίων μαρτυρεί η αναφορά στο *Κεφάλαια* το οποίο δεν ήταν γνωστό πριν την ανακάλυψη των κοπτικών μεταφρασμένων αποσπασμάτων. Επίσης η ανακάλυψη προγενέστερης μορφής των έργων *Βίβλος Μυστηρίων* και *Βίβλος Γιγάντων* στα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας.

Αλλά ακόμη και αν ξενίζει η επίδραση του Πυθαγόρα στα έργα αυτά, υπάρχει πάντα η πληροφορία του αγίου Επιφανίου ότι ο συγγραφέας τους, δηλ. ο Σκυθιανός, ταξίδευε στην Ινδία για εμπορικούς λόγους.

«ἀεί δέ στελλόμενος (σ.σ. ο Σκυθιανός) τήν πορείαν ἐπί τῶν Ἰνδῶν χώραν πραγματείας χάριν πολλήν ἐμπορίαν ἐποιεῖτο[68]»

Βρίσκονταν, λοιπόν, υπό την επίδραση περιβάλλοντος ικανού να του διαμορφώσει τις ιδέες, οι οποίες περιγράφονται στα βιβλία αυτά. Κινήθηκε και δραστηριοποιήθηκε στις ίδιες περιοχές με τον Μάνη.

Αποδεικνύεται ότι παρά τις αντιρρήσεις παλαιότερων μελετητών, οι νέες ανακαλύψεις επιβεβαιώνουν του εκκλησιαστικούς συγγραφείς.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΜΕΛΙΣΣΟΧΩΡΙΟΥ

ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ // ΕΙΣΑΓΩΓΗ // ΠΡΟΪΜΙΟ // ΕΠΙΟΜΕΝΟ

[1] *Acta Archelai*, ed. Charles Henry Beeson, GCS 16 (1906). Πιο πρόσφατη έκδοση, M. Vermes, tms, *Hegemonius, Acta Archelai*, εισαγωγή-σχόλια S. N. C. Lieu, Leuven 2001.

[2] Μ. Φωτίου, *Μυριόβιβλος* ΠΕ': «Καταλέγει και ὅσοι πρό αὐτοῦ κατά τῆς τοῦ Μανιχαίου ἔγραψαν ἀθεότητος, ἤγεμόνιον τε τόν τάς Ἀρχελάου πρὸς αὐτόν ἀντιλογίας ἀναγράψαντα,...». Την πληροφορία αυτή ο Μέγας Φώτιος βρήκε στο έργο του Ηρακλειανού, επισκόπου Χαλκηδόνος, *Κατά Μανιχαίων βιβλία κ'.*

[3] Επιφανίου, *Πανάριον* LXVI 1- 88 {ed. Karl Holl, GCS 37 (1931), 13-132}

[4] Τίτου Βόστρων, *Κατά Μανιχαίων βιβλία γ'*, PG 18,1069-1256

[5] Ευσεβίου Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VII 31, {ed. Edward Schwartz, GCS 9.1 (1903), 716}

[6] Σωκράτους, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 122.1-15,

[7] Σε αγγλική μετάφραση του C. W. Mitchell, *St. Ephraim 's prose refutations of Mani, Marcion and Bardaisan*, Oxford 1912, 2 vols.

[8] Theodore Bar-Konai, *Liber Scholiorum*, ed. A. Scher, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium scriptures syri, 1912, 311-318. Αγγλική μετάφραση A. V. W. Jackson, *Researches in Manichaeism*, New York 1932, pp. 222-54.

[9] Albert Henrichs, *The Cologne Mani Codex reconsidered*, Harvard Studies in Classical Philology, vol. 83 (1979), 341.

[10] Al-Biruni, trans. Sachau, *The Chronology of Ancient Nations*, London 1879 (ανατυπ. Frankfurt 1969),

[11] Ibn al-Nadim, ed. & trans. Bayard Dodge, *The Fihirst of al-Nadim. A Tenth-Century Survey of Muslim Culture*, New York, London (1970) II 773-775.

[12] L. Koelnen & A. Heinrichs, *Ein griechischer Mani-Kodex*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 5 (1970) 97-216, ZPE 19 (1975) 1-85 (εκδ. CMC 1-72.7), ZPE 32 (1978) 87-199 (CMC 72.8-99.9), Σε αγγλική μετάφραση R. Cameron & J. Dewey, *The Clogne Mani Codex "Concerning the origin of is body"*, Scolar Press Missula 1979. Κριτική έκδοση, L. Koelnen & C. Roemer, *Der Kölner Mani-Kodex. Über das Werden seines Leibes, kritische Edition* Papyrologica Coloniensa 14 (1988),

[13] E. Waldschmidt & W. Lentz, *Manichäische Dogmatik aus chinesischen und iranischen Texten*, Berlin 1933

[14] Helwig Schmidt-Glintzer, *Chinesische Manichaeica*, Wiesbaden 1987.

[15] Fihirst ed & trans. Dodge II 773 f.

[16] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχηση Φωτισζόμενων ΣΤ' κα'-κδ'*: «Καί ἵνα μή μάτην δοκῶμεν αὐτοῦ κατηγορεῖν, ἐν παραδόξῳ τις ἐστιν οὗτος ὁ Μάνης εἴπωμεν, καί τί διδάσκει ἐκ μέρους ὅλον γάρ αὐτοῦ τόν βόρβορον, οὐδ' ὁ πᾶς αἰών κατ' ἄξίαν διηγῆσεται. Μνημονευέσθω δέ ταῦτα παρά σοί εἰς εὐκαιρον βοήθειαν, ἅπερ εἰρηται μέν καί τοῖς πρό τούτου, λεχθήσεται δέ καί τοῖς νῦν ἵνα οἱ μέν ἀγνοοῦντες μάθωσιν, οἱ δέ εἰδότες ὑπομνησθῶσιν. Οὐκ ἔστιν ἀπό Χριστιανῶν ὁ Μάνης, μή γένοιτο οὐδέ κατὰ Σίμωνα ἐξεβλήθη, τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε αὐτός οὔτε οἱ πρό αὐτοῦ διδάσκοντες κλέπτῃς γάρ ἐστιν ἄλλοτριῶν κακῶν, ἐξἰδιοποιούμενος τά κακά. Πῶς δέ καί τίνα τρόπον, ἀκουστέον.

κβ'. Σκυθιανός τις ἐν Αἰγύπτῳ, Σαρακηνός το γένος, οὐδέν κοινόν οὔτε πρὸς Ἰουδαϊσμόν οὔτε πρὸς Χριστιανισμόν κεκτημένος. Οὗτος τήν Ἀλεξάνδρειαν οἰκίσσας, καί τόν Ἀριστοτελικόν μιμησάμενος βίον, τέσσαρας βίβλους συνέταξε, μίαν καλουμένην Εὐαγγέλιον, οὐ Χριστοῦ πράξεις περιέχουσαν, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον τήν προσηγορίαν καί μίαν ἄλλην καλουμένην Κεφαλαίων καί μίαν τρίτην, Μυστηρίων καί τετάρτην, ἣν νῦν περιφέρουσι, Θησαυρόν. Μαθητῆς δέ ἦν τούτου

Τερέβινθος ονόματι. Ἄλλα τὸν προηρημένον Σκυθιανὸν ἐλθεῖν εἰς τὴν Ἰουδαίαν καὶ λυμῆνασθαι τὴν χώραν, νόσω θανατώσας ὁ Κύριος, ἔπαυσε τὴν λοιμώδη κατάστασιν.

κγ'. Ὁ δὲ τῆς καίας μαθητῆς Τερέβινθος, κληρονόμος ὢν τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν βιβλίων καὶ τῆς αἰρέσεως, παραγενόμενος ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ γνωριζόμενος καὶ καταγινωσκόμενος ἔκρινε εἰς τὴν Περσίδα μετελθεῖν. Ἴνα δὲ μὴ ἐκ τῆς προσηγορίας κάκεῖ γνωρίζητε, Βουδῶδᾶν μετωνόμασεν ἑαυτόν. Ἄλλ' εἶχεν ἐκεῖ καὶ τοὺς ἀνταγωνιστάς, τοὺς τοῦ Μίθρα' καὶ πολλῶν λόγων κιουμένων καὶ διαπληκτισμῶν, ἠλέγχετο, καὶ πέρασ συνελαινόμενος, προσφύγει τινὶ χήρα. Εἶτα ἐπὶ δώματος ανελθὼν, καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς ἀερίους δαίμονας, οὓς οἱ Μανιχαῖοι μέχρι σήμερον ἐπὶ τῆς μισαρᾶς αὐτῶν ἰσχύδος ἐπικαλοῦνται' γενόμενος θεόπληκτος καὶ καταβληθεὶς ἀπὸ τοῦ δώματος, ἐξέψυξε' καὶ οὕτως ἐξεκόπη το θηρίον δεῦτερον.

κδ'. Ἄλλ' ἔμεινε τα υπομνηστικά τῆς ἀσεβείας βιβλία' καὶ κληρονόμος ἦν ἡ χήρα καὶ τῶν βιβλίων καὶ τῶν χρημάτων. Μῆτε δὲ συγγενέα, μῆτε [δὲ] ἕτερόν τινα ἔχουσα, ἔκρινεν ἐκ τῶν χρημάτων ἀγοράσαι παῖδα Κούβρικον λεγόμενον' καὶ τοῦτον εἰς υἰοθεσίαν λαβοῦσα, ἐπαίδευσεν τοῖς Περσῶν μαθήμασιν ὡς υἱόν, καὶ ὥξυνε κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος κακὸν βέλος. Καὶ Κούβρικος ὁ κακὸς οἰκέτης εἰς μέσον φιλοσόφων ἤκμαζε' καὶ τελευτησάσης τῆς χήρας, ἐκληρονόμησε τὰ χρήματα καὶ τὰ βιβλία. Εἶτα, ἵνα μὴ τὸ τῆς δουλείας τοῦ Κουβρικού ὄνομα ἐπονειδίστον ἦ, ἀντὶ Κουβρικού Μάνην ἑαυτὸν ἐπωνόμασεν, ὅπερ κατὰ τὴν Περσῶν διάλεκτον τὴν ὀμιλίαν δηλοῖ. Ἐπειδὴ γάρ διαλεκτικός ἐδόκει πῖς εἶναι, Μάνην ἑαυτὸν ἐπωνώμασεν, οἰονεὶ ὀμιλητὴν τινα ἀριστον. Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν εὐδοξίαν ἑαυτῷ κατὰ τὴν Περσῶν γλώσσαν ἐπραγματεύσατο' ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ οἰκονομία καὶ ἄκοντα αὐτόν ἑαυτοῦ κατήγορον ἐποίησεν γενέσθαι' ἵνα ἐν Περσίδι νομίσας, ἑαυτὸν πῖμᾶν, παρ' ἑλληνιστῶν μανίας ἑαυτὸν καταγγέλη ἐπώνυμον».

[17] *Πράξεις Ἀρχελάου* 51-55, ed. Charles Henry Beeson, GCS 16 (1906), 89-95.

[18] Σωκράτους, *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία* I 22.1-12, ed. Günter Christian Hansen, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, Branderburgische Akademie der Wissenschaften 1 (1995) 66-68

[19] *Επιφανίου, Πανάριον* LXVI 2.1-3.16 {GCS 37 (1931) 17-21}

[20] *Επίσης Reinhold Merkelbach, Die Täufer, bei denen Mani aufwuchs*, *Manichaeen Studies* 105 33

[21] CMC 94.1-14.

[22] Gerard P. Luttikhuisen, *The Baptists of Mani's youth and the Elchasaites*, appendix in: *Gnostic Revisions of Genesis Stories and early Jesus traditions*, Nag Hammadi and Manichaeen Studies 58, Leiden 2006, pp 170-184.

[23] *Ἰππόλυτος, Κατὰ Αἰρέσεων* IX 13.2.

[24] Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, σελ. 189. Ακολουθεῖ G. Widengren, *Mani and Manichaeism*, New York 1965 (αγγλικὴ μετάφραση τοῦ *Mani und der Manichäismus*, Stuttgart 1961).

[25] L. Koelnen & A. Heinrichs, *Ein griechischer Mani-Kodex*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 5 (1970) 24.

[26] Π.χ. A. A. Bevan στο λήμμα *Manichaeism*, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, vol. VIII London 1930.

[27] *Επιφανίου, Πανάριον* LXVI 12.1.

[28] *Επιφανίου, Πανάριον* LXVI 12.4-6.

[29] *Κεφάλαια* 154 Böhling 1988.

[30] *Αυγουστίνου, Contra Epistulam Manichaei quam vocant Fundamenti Liber Unus* VII: “Sed tamen quaero, cum Pater et Filius et Spiritus sanctus, vobis etiam confitentibus, non dispari natura copulentur, cur hominem susceptum a Spiritu sancto Manichaeum, non putatis turpe, natum ex utroque sexu praedicare; hominem autem susceptum ab unigenita Sapientia Dei, natum de virgine credere formidatis? Si caro humana, si concubitus viri, si uterus mulieris non potuit inquinare Spiritum sanctum; quomodo potuit uterus virginis inquinare Dei Sapientiam? Manichaeus ergo iste qui de sancto Spiritu et evangelica lectione gloriatur, necesse est vobis concedat, aut missum se esse a Spiritu sancto, aut susceptum. Si missus est, Paracleti se apostolum dicat; si susceptus, concedat ei hominem matrem quem suscepit unigenitus Filius, si ei quem suscepit Spiritus sanctus concedit et patrem”.

Επίσης Επιφανίου, Πανάριον LXVI 19.2.

Επίσης Αυγουστίνου, De Haeresibus XLVI 5: “Promissionem Domini Iesu Christi de Paraclete Spiritu Sancto in suo haeresiaracha Manichaeo dicunt esse completam. Unde seipse in suis litteris Iesu Christi apostolum dicit, eo quod Iesus Christus se missurum esse promiserit, atque in illo miserit Spiritum Sanctum”.

[31] *Μανιχαϊκά κείμενα* BT 11 vo. 9, *Από τους μανιχαϊκούς ύμνους για την μεταστροφή του βασιλιά του Τουράν.*

[32] *Κεφάλαια. Συλλογή αποσπασμάτων* http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Manicheism/Manicheism_II_Texts.pdf

[33] M5569 (TII 79), MM iii, μετάφραση Asmussen (1975) 55-6. Του ιδίου, *4 Manikaeiske Jesus-teksten fra Kinesik Turkestan*, *Dansk Teol. Tidsskrift* 2 (1958) 121-145.

[34] Gardner & Lieu, no 15, απόσπασμα P 70.1-31

[35] *Επιφανίου, Πανάριον* LXVI 8.5: «ὡς ὁ μὲν Μάνης δύο ἀρχάς εἰσηγεῖται ἀνάρχους, ἀεὶ οὐσας καὶ μηδέποτε διαλειπούσας τοῦ εἶναι, ἀντικειμέναις πρὸς ἀλλήλας, καὶ τῇ μὲν μᾶ ὄνομα τίθησι τὸ φῶς καὶ ἀγαθόν, τῇ δὲ ἑτέρᾳ σκότος καὶ κακίαν, ὡς εἶναι θεὸν καὶ διάβολον. πότε δὲ καὶ θεοὺς τοὺς ἀμφοτέρους καλεῖ, θεὸν ἀγαθόν καὶ θεὸν πονηρὸν». *Επίσης Acta Archelai* VII & *Αυγουστίνου, Contra Faustum* XXI.1: “est quidem quod duo principia confitemur, sed unum ex his deum vocamus, alterum

hylene au tut communiter et usitate dixerim daemonem” , *De Haeresibus* LXVI 1: “Manichaei a quodam Persa exstiterunt qui vocabatur Manis, quamvis et ipsum, cum eius insana doctrina coepisset in Graecia praedicari, Manichaeum discipuli eius appellare maluerunt devitantes nomen insaniae. Unde quidam eorum quasi doctiores et eo ipso mendaciores, geminata " N " littera, Mannicheum vocant, quasi manna fundentem”.

[36] Αυγουστίνου, *Contra Epistulam Fundamenti* XVI.

[37] Επιφανίου, *Πανάριον* LXVI 9.6: «ἔλναι γάρ φησιν αὐτός καί οἱ ἀπ’ αὐτοῦ Μανιχαῖοι τήν ψυχὴν μέρος θεοῦ καί ἀπ’ αὐτοῦ ἀποσπασθεῖσαν ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἀρχόντων τῆς ἀντικειμένης ἀρχῆς τε καί ῥίζης <κατασχεθῆναι> καταβεβλήσθαι <τε> ἐν τοῖς σώμασι κατὰ τοῦτον τόν τρόπον, φησί, διὰ τό αὐτήν βρώμα ὑπάρχειν τῶν αὐτήν ἀρπαξάντων ἀρχόντων, καί ἰσχύος παρεκτικήν τοῖς αὐτοῖς καί ἐν σώμασι καταμερισάντων». Επίσης *Acta Archelai* VIII, Αλέξανδρου Λυκοπολίτη, *Κατά Μανιχαίων* IV, Τίτου Βόστρων 1.17.

[38] Επιφανίου, *Πανάριον* LXVI 25.3.

[39] Επιφανίου, *Πανάριον* LXVI 25.8. Επίσης Αυγουστίνου, *Contra Faustum* XX.9

[40] Αλεξάνδρου Λυκοπολίτη, *Κατά Μανιχαίων* III: «ἐν δέ τοῖς ἄλλοις στοιχείοις καί φυτοῖς καί ζώοις τοῖς ἐν τούτοις ἀνωμάλοις φέρεσθαι τήν θείαν δύναμιν μεμιγμένην». Επίσης *Acta Archelai* X.

[41] Αυγουστίνου, *De haeresibus* XLVI 2: “Quidquid vero undique purgatur luminis, per quasdam naves, quas esse lunam et solem volunt, regno Dei tamquam propriis sedibus reddi. Quas itidem naves de substantia Dei pura perhibent fabricatas”.

[42] Αυγουστίνου, *De haeresibus* XLVI 4: “Animas Auditorum suorum in Electos revolvi arbitrantur, aut feliciore compendio in escas Electorum suorum, ut iam inde purgatae in nulla corpora revolvantur. Ceteras autem animas et in pecora redire arbitrantur et in omnia quae radicibus fixa sunt atque aluntur in terra. Herbas enim atque arbores sic putant vivere ut vitam quae illis inest et sentire credant et dolere cum laeditur, nec aliquid inde sine cruciatu eorum quemquam posse vellere aut carpere” .

[43] Αυγουστίνου, *De haeresibus* XLVI 5: “Christum autem fuisse affirmant, quem dicit nostra Scriptura serpentem, a quo illuminatos asserunt ut cognitionis oculos aperirent, et bonum malumque dignoscerent; eumque Christum novissimis temporibus venisse ad animas, non ad corpora liberanda; nec fuisse in carne vera, sed simulatam speciem camis ludificandis humanis sensibus praeuisse, ubi non solum mortem, verum etiam resurrectionem similiter mentiretur”.

[44] Αυγουστίνου, *Contra Faustum Manichaeum Libri triginta tres* XX 2: “cuius ex viribus ac spiritali profusione, terram quoque concipientem, gignere patibilem Iesum, qui est vita ac salus hominum, omni suspensus ex ligno”.

[45] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* XXI

[46] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* XXVII

[47] Αυγουστίνου, *De Haeresibus* XLVI 3.

[48] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* XXX

[49] Αυγουστίνου, *De Haeresibus* XLVI 2

[50] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LII

[51] Αυγουστίνου, *De Haeresibus* XLVI 2

[52] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LII

[53] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LIII

[54] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LIV

[55] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LVI

[56] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LXV

[57] Αυγουστίνου, *De moribus Manichaerum* LXX

[58] Κεφάλαια 154.

[59] Αυγουστίνου, *De Haeresibus* XLVI 6

[60] Αυγουστίνου, *De Haeresibus* XLVI 6

[61] Σχετ. Δ. Καϊμάκη, *Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η θεολογία τους*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004, σ.108. H. Stegemann, *The Library of Qumran*, Cambridge 1998, p.94

[62] ed. J. Flemming & L. Radenmacher , GCS 5 (1901) 22-44, από προηγούμενες πηγές. Νεότερη έκδοση που αφορά το συγκεκριμένο έργο του Μάνη, W. B. Henning, *The Book of the Giants*, BSOAS 11/1 (1942) pp. 1943 pp. 52-74

[63] D. N. McKenzie, *Mani 's Sabuhragan*, pt. 1 (text and translation), BSOAS 42/3 (1979), pp. 500-34 & pt. 2 (glossary and plates), BSOAS 43/2 (1980) pp. 288-310.

[64] I. Gardner, *The Kephalaia of the Teacher: The Edited Coptic Manichaean Texts in Translation with Commentary*, Leiden 1995

[65] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχηση φωτιζομένων* IV 36.

[66] Albert Henrichs, *The Cologne Mani Codex reconsidered*, Harvard Studies in Classical Philology, vol. 83 (1979), 340.

[67] Επιφανίου, *Πανάριον* LXVI 2.9. Επίσης *Acta Archelai* 6: “discipulum autem habuit quondam, qui scripsit ei quattuor libros, ex quibus unum quidem appellavit Mysteriorum, alium vero Capitulorum, tertium autem Euangelium et novissimum omnium librum Thesaurum appellavit”. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις* VI 22.

[68] Επιφανίου, *Πανάριον* LXVI 1.9. Επίσης al-Biruni, *Chronology*, ed. Sachau p.192.2 & *Fihirst*, ed. Flügel, p.85.

[Πηγή](#)